



# Tlmočenie v štátnej správe: deskriptívne a preskriptívne prístupy<sup>1</sup>

## Interpreting in the State Administration: Prescriptive and Descriptive Approaches

Helena Tužinská

**ABSTRACT** In cases of interpreting for foreigners in the public sector, there is a need for both intercultural translation and understanding of the language of legislation. Studies on the sociocultural aspects of interpreting focus on the fatal consequences of the unreflected character of various language registers in legal settings (Barsky, 2000; Berk-Seligson, 2002; Eades, 2010; Gibbons, 2003; Good, 2007; Maryns, 2006; Philips, 1998; Wadensjö, 1998). In the literature there is a call for understanding communication as the non-linear interaction of all participants and interpreting as a process of intercultural exchange. The observations of linguistic and legal anthropologists, sociolinguists, interpreters and lawyers in this field point to two underlying tendencies: prescriptive and descriptive. This article links these findings with the author's observations since 2005 and data collected in 2010–2011 by nonprofit organizations providing legal assistance to migrants in Slovakia, Czech Republic, Hungary, Poland and Ukraine, where inadequacies in interpreting and their causes and legal consequences have been identified. In this context, my focus is on the different manifestations of the prescriptive and descriptive approaches in relation to the interactions between applicant, interpreter, decision-maker and observer.

**KEY WORDS** Interpreting, migrants, prescriptive and descriptive approach, linguistic anthropology, sociolinguistics, legal anthropology

## Úvod

Analýza dynamiky tlmočenia v právnom prostredí, v ktorom sa pohybujú aj migranti, je v posledných rokoch predmetom zvýšeného záujmu lingvistických a právnych antropológov, sociolingvistov, tlmočníkov i právnikov (Barsky 2000; Berk-Seligson 2002; Eades 2010; Gibbons 2003; Good 2007; Maryns 2006; Philips 1998; Wadensjö 1998). Tvrdenia odborníkov, ktorí sa pohybujú v prieniku polí jazyka a práva, prepájam s vlastnými zisteniami v špecifickom prostredí štátnej správy a neziskových organizácií poskytujúcich právnu pomoc

---

*Sociální studia*. Katedra sociologie FSS MU, 2/2015. S. 51–68. ISSN 1214-813X.

<sup>1</sup> Uvedený text je súčasťou riešenia projektu VEGA č. 1/0035/14, Spoločensko-kultúrna reflexia telesnosti v životnom cykle ženy.

migrantom. Mojmím cieľom je upriamiť pozornosť na príčiny a dôsledky nereflektovania rôznosti jazykových registrov v právnom prostredí.

Nakoľko sa na tomto mieste venujem práve tlmočeniu, pre môj argument je dôležité poznamenať, že komunikáciu rozumiem ako komplexnú a nelineárnu interakciu všetkých aktérov. V texte sa zameriavam na spôsoby, akými sa v interakcii žiadateľa, tlmočníka, rozhodovateľa a pozorovateľa prejavujú dva prístupy – preskriptívny a deskriptívny. Deskriptivita sa prepája s ďalšími konceptami, ako sú orientácia na kontext, proces, interakcionistické ponímanie, dialogizmus a orientácia na vzťahy. Preskriptivita je previazaná s korešpondujúcimi sklonmi, ako je orientácia na text, zápis, legalistické a mechanické ponímanie, jednosmernosť, monologizmus a orientácia na pravidlá. Tieto tendencie sa prejavujú v rôznom pomere v každej situácii, no pre potreby zovšeobecnenia na ne budem odkazovať, aj keď v „čierno-bielom podaní“ sa nezvyknú vyskytovať a predstavujú tak krajné pozície kontinua praktík.

V štúdiu vychádzam z vlastných pozorovaní interakcií žiadateľov o azyl, ako aj iných migrantov a pracovníkov štátnej aj neštátnej správy od r. 2005. Povaha môjho výskumu vychádzala z mojej spolupráce s neziskovými organizáciami. Etnografické techniky som používala v rámci interview so žiadateľmi o azyl, aby mali argumentačný podklad pre svojich právnych zástupcov, a počas pozorovaní na súdoch, aby som porozumela priebehu pojednávania a spolupripravila naň žiadateľov o azyl. Ako spolulektorka som sa zúčastnila na niektorých vzdelávacích podujatiach či konferenciách pre pracovníkov Hraničnej a cudzineckej polície, Migračného úradu a súdov (Tužinská 2009a, 2009b, 2010, 2015).

V tomto zmysle dáta, ktoré prezentujem, sú vďaka môjmu pôsobeniu nevyhnutne skreslené. V aktivitách som skôr bola vnímaná ako osoba, ktorá stojí na strane žiadateľov, hoci osobne som v žiadnom z prípadov intervencie vo veciach žiadateľov o azyl neiniciovala. Nakoľko som ako výskumníčka pôsobila v neziskovej organizácii obhajujúcej práva migrantov, ktorá si kládla za cieľ ich situáciu zlepšiť, v tomto texte sa venujem viac pohľadu žiadateľov. Dlhodobý výskum medzi predstaviteľmi štátnych inštitúcií som nevykonala, preto pozíciu rozhodovateľov prezentujem len čiastočne.<sup>2</sup>

Kvôli lepšej prehľadnosti označujem štyri rôzne pozície aktérov: žiadateľ, tlmočník, rozhodovateľ a pozorovateľ. Pod pojmom žiadateľ tak rozumiem nielen žiadateľov o azyl, ale aj iných cudzincov, od ktorých štátna správa vyžaduje akýkoľvek administratívny úkon. Tlmočníci môžu byť súdni, ale aj neprísažní, alebo náhodne oslovení. Rozhodovatelia môžu byť príslušníci Policajného zboru, úradníci, sudcovia a iní, ktorí o žiadateľoch rozhodujú. Pozorovatelia môžu byť sociálni vedci, alebo iní, ktorí pozorujú.

Štruktúra príspevku zodpovedá mojej argumentačnej línii. Najskôr prezentujem zdroje dát a opisujem východiskovú situáciu žiadateľov a ich interakciu s rozhodovateľmi. V ďalšej časti, o zodpovednosti a zodpovedateľnosti, uvádzam komunikačné potreby aktérov a rôznosť deskriptívneho a preskriptívneho prístupu v jednaní. V opise procesne a zápisne orientovaných rozhodovateľov ukazujem, ako sa prejavujú predovšetkým na súdoch. V predposlednej

<sup>2</sup> Som si vedomá etických dilem, ktoré vyplývajú z uvádzania antropologických poznatkov pred inštitúciami. Vynikajúco ich rozpracoval právny antropológ a súdny expert Anthony Good (1997, 2008).

časti sa venujem ukázkam premeny hovoreného slova na písané slovo, ako aj tvorbe zápisníc. Napokon opisujem situácie, v ktorých dialogické tlmočenie nadväzuje na deskriptívne postupy a ako súvisí preskriptívne konanie a monologické tlmočenie.

## Zdroje dát

Zistenia z praxe tlmočenia som sumarizovala v porovnávej správe, ktorú som zostavila na základe vlastných pozorovaní a národných správ právnikov, ktorí mali skúsenosti s tlmočením pre cudzincov v správnych orgánoch a na súdoch v krajinách V4 a na Ukrajine (Tužinská 2011b).<sup>3</sup>

Počas výskumu boli sledované tieto oblasti so zásadným vplyvom na kvalitu tlmočenia:

- okolnosti, čas, priestor a kontext rozhovoru
- konanie aktérov: žiadateľ (cudzinec), zastúpenie inštitúcie (príslušník Policajného zboru, úradník, sudca), tlmočník (súdny, neprisažný, náhodný), právnik a pozorovateľ
- ne/prítomnosť a správanie ne/kvalifikovaného tlmočníka
- štandardy tlmočenia v danej inštitúcii
- komunikačné a medzikultúrne zručnosti tlmočníka
- jazykové znalosti právnických výrazov tlmočníka
- právne dôsledky nepresného tlmočenia pre cudzinca a pre tlmočníka
- inštitucionálne praktiky a vplyv vedenia interview na priebeh tlmočenia

Medzi hlavné identifikované nedostatky komunikácie štátnej správy a cudzincov v správnom a súdnom konaní patrili:

- nepresnosť určenia jazykov tlmočenia
- nezrozumiteľnosť úradných postupov
- absencia kvalitatívneho interview so žiadateľom
- tvorba sumarizujúcich zápisníc
- nedostupnosť, nedostatok a neetickosť tlmočenia
- inštitucionálne prekážky kvalifikovaného tlmočenia

Pre komplexnejší pohľad vychádzajúci z komparatívnej správy budem uvádzať tie príklady, ktoré boli popisované vo všetkých sledovaných krajinách a zároveň ktoré sa v rôznych rolách opakovali. Súčasťou správy bola aj tvorba odporúčaní, ktoré som zostavovala na základe zistení všetkých aktérov. Napriek tomu, ani kritika systému, ani odporúčania nie sú predmetom tohto článku.

---

<sup>3</sup> Porovnávacía štúdia je výstupom projektu „Komunikácia s cudzincami: právne dôsledky tlmočenia. Porovnanie praktík v krajinách V4: v Poľsku, v Maďarsku, v Česku, na Slovensku a na Ukrajine“. Autorkami národných správ sú Maja Tobiasz (PL), Orsolya Szántai Vecsera (HU), Hana Franková (CZ), Zuzana Številová (SK) a Kristina Yarosh (UA). Texty sú prístupné v národných jazykoch a angličtine na stránkach organizácii všetkých účastníkov projektu, ako i online na <http://www.hrl.sk/publikacie> a <https://uniba.academia.edu/HelenaTužinská>.

## Opis interakcií

Popisované situácie sa odohrávali na štyroch rôznych miestach: (1) na policajných oddeleniach, (2) v zariadeniach pre cudzincov (pre ich záchyt, zaistenie alebo pre pobyt), (3) na úradoch (najmä migračný) a (4) na súdoch (najmä Krajský, príp. Najvyšší). Situácie, v ktorých sa stretávajú žiadatelia s rozhodovateľmi, spravidla nepatria medzi neutrálne. Migračná politika je v Slovenskej republike reštriktívna a splniť všetky zákonné podmienky na vstup je náročné.

Najprv stručne zhrniem možné trajektórie žiadateľov v SR pri styku s úradmi. Ak cudzinec prekročí štátnu hranicu bez platného cestovného dokladu a/alebo víz a nevie sa preukázať potrebnou sumou na pokrytie jeho/jej nákladov na pobyt v SR (60 Eur na deň), príslušný policajný útvar ho vyzve na podanie vysvetlenia. V takom prípade má polícia právo vykonať osobnú prehliadku vrátane batožiny a odňať cestovný doklad. Príslušník Policajného zboru následne zisťuje dôvod takéhoto prekročenia hranice ako aj totožnosť cudzinca a jeho rodinných príslušníkov, trasu príchodu do SR a dôvody opustenia krajiny pôvodu.

Cudzinec má právo na tlmočenie. V časovo napätých situáciách, alebo v prípade potreby tlmočenia do zriedkavejších jazykov, tlmočí niekto zo skupiny cudzincov. V prípade, že zadrží jedno pracovisko väčšiu skupinu cudzincov, je neuskutočniteľné do 48 hodín (časový limit pre administratívne vyhostenie v prípade neoprávneného vstupu) zohnať kvalifikovaných tlmočníkov, vykonať dôkladné interview a zhotoviť zodpovedajúcu zápisnicu.

Ak vyhostovanie trvá dlhšie, cudzinec je zaistený v útvere policajného zaistenia pre cudzincov (v Medveďove alebo Sečovciach), kde je zákaz vychádzania, denný režim a strážené cely. Na druhej strane, ak cudzinec vyhlási, že žiada o udelenie azylu alebo o poskytnutie doplnkovej ochrany, vstup do SR mu nemôže byť odopretý. Cudzinec sa musí dostať na policajné oddelenie azylu pri Záchytnom tábore v Humennom. V pohovore sa zisťujú dôvody, pre ktoré sa cudzinec nemôže vrátiť do krajiny pôvodu.

Následne príslušník Policajného zboru vyhotoví stručnú zápisnicu o podaní vysvetlenia, kde sú osobné údaje, popis cesty a dôvody žiadosti o azyl<sup>4</sup>, a s cudzincom spíše vyhlásenie o azyle. Potom cudzincovi odníme doklad totožnosti a spolu so žiadosťou o azyl a zápisnicou ho pošle na Migračný úrad Ministerstva vnútra SR, ktorý bude rozhodovať o udelení/neudelení medzinárodnej ochrany spravidla ešte po ďalších interview a overovaní údajov. Príslušník Policajného zboru tiež odníme odtlačky prstov a zadá ich do Európskeho systému evidencie cudzincov.

Zároveň, ak cudzinec už predtým prekročil neoprávnené hranice v inom štáte Európskej únie, čo dosvedčia odtlačky, bude vrátený na územie toho štátu. Inak je po troch týždňoch pobytu v záchytnom tábore umiestnený do pobytového tábora. V prípade, že jeho žiadosť o azyl bola zamietnutá, alebo bol neoprávnené zaistený, má možnosť sa odvolať, súd ho môže predvolať a vypočúvať, a následne rozhodne o potvrdení alebo o zrušení rozhodnutia

---

<sup>4</sup> Azyl je poskytnutý osobám, ktoré preukážu, že v krajine pôvodu majú opodstatnené obavy z prenasledovania z rasových, národnostných, alebo z náboženských dôvodov, zo zastávania politických názorov alebo príslušnosti k určitej sociálnej skupine. Doplnková ochrana je poskytnutá na obdobie jedného roka osobám, ktorým hrozí vážne bezprávie, mučenie, neľudské zaobchádzanie alebo vážne ohrozenie života.

a vec môže vrátiť na ďalšie konanie úradu hraničnej a cudzineckej polície alebo migračnému úradu.

Je potrebné uviesť, že z dôvodov zdĺhavého zisťovania bolo v minulosti niekoľko žiadostí o azyl v konaní aj viacero rokov. Súvisí to s faktom, že v konaniach so žiadosťami o azyl je spravidla nedostatok dôkazových materiálov, preto je pohovor kľúčovým zdrojom dát. V rozhodovaniach migračného úradu boli dôkazným materiálom predovšetkým prvé rozhovory z policajných oddelení a zo záchytného tábora. Ako konštatovali úradníci, aj v roku 2014 stále pretrváva presvedčenie, že „najpravdivejšie údaje dostaneme v tom prvom rozhovore“. Po prvom rozhovore totiž predpokladali vplyv právnikov a iných osôb. Je tiež pozoruhodné, že faktografický nesúlad s neskorším interview bol pre úradníkov dôkazom nedôveryhodnosti žiadateľa. Nesúlad nemusel byť spôsobený len nepresnosťami v tlmočení, ale aj spôsobmi vedenia pohovoru. Úradníci tiež uviedli, že „podstatná časť sa snaží klamať“, a preto je cieľom štátu tých ľudí, ktorí „chcú zneužiť systém“, „eliminovať“.

V každom prípade sa jedná o komplexný proces, ktorý je výsledkom nielen geopolitických súvislostí a systémových nariadení. Na tomto mieste ma zaujíma, akými vyjadreniami zodpovedné osoby legitimizujú svoje rozhodnutia. Rozumiem aj tomu, že je náročné predpokladať, že aj v „tranzitnej krajine“ môže pred úradmi stáť osoba, ktorá podľa slov úradníkov nie je „pleveľ“. Rada by som poukázala na fakt, že osoba môže neuviesť všetky údaje napríklad z dôvodu príslubu zachovania mlčanlivosti, z dôvodov životných zmien alebo z dôvodu chybného prekladu.

## Zodpovednosť a zodpovedateľnosť

Problémom absentujúcej ucelenej teórie právneho prekladu a otázkam preložiteľnosti sa na Slovensku venujú predovšetkým translatológovia (Guldanová 2013). Podobne ako Bázlik a Hrehovčík (2009) sa v textoch sústreďujú najmä na presné ekvivalenty jazykového registra práva v súdnom preklade a tlmočení. Na zložitost' transferu legislatívnych textov medzi dvoma jazykmi, kultúrami, aj dvoma právnymi systémami upozorňuje Štefková (2013). Tento text poukazuje nielen na absenciu tlmočenia z jazykového registra práva, ale aj zo sociolektu úradníka do sociolektu žiadateľa a naopak, nakoľko v praxi sú tieto situácie in situ netlmočené.

Keď sa cudzinec dostane do situácie, v ktorej je odkázaný na rozhodnutie štátnej správy a potrebuje tlmočníka, je účastníkom špecifického druhu komunikácie. Prostredie, ktoré je založené na legislatíve, samo o sebe vyžaduje tlmočenie pre tých, ktorí neovládajú jazyk práva ani vo vlastnej reči. Navyše cudzinec je primárne socializovaný v inej spoločnosti a musí sa nanovo zorientovať v prijímajúcej krajine, čo je celkovo náročný proces, ktorý nezačal pri prvom pohovore, či pri prekročení hranice. Cudzinec tak nemá ako rozumieť prekladu bez kultúrnych kontextov a vysvetlení.

Z toho vyplývajúca bezradnosť súvisí aj s vnímaním kultúrnych odlišností migrantov a postojom k ich integrácii (Kadlečíková, Gallová Kriglerová, Gažovičová 2011; Bargerová, Fajnorová, Chudžíková 2011). Predpokladám, že už samotné uvedomenie si kultúrnej odlišnosti zvyšuje kvalitu tak vedenia pohovoru, ako aj tlmočenia.

V tomto zmysle aj v sociálno-vedných disciplínach nastáva v posledných rokoch obrat k pozitívne definovaným požiadavkám, na rozdiel od kritiky inštitucionálnych postupov opisom negatív. Za silnejšie ako kritiku inštitucionálnych nedostatkov považujem pomenovanie očakávaní a potrieb všetkých aktérov (žiadateľov, tlmočníkov, rozhodovateľov aj pozorovateľov):

- môcť sa pýtať
- môcť odpovedať
- môcť dopovedať
- môcť byť ticho
- vypočuť a byť vypočutý
- porozumieť a byť porozumený
- byť v úcte
- byť v práve

Tieto požiadavky sa môžu javiť ako elementárne, ale v rozhovoroch so žiadateľmi boli uvádzané najčastejšie, a napriek tomu boli v praxi prehliadané. Od každej zo strán sa očakávala zodpovednosť a neraz ňou rozhodovatelia legitimizovali uznesenia o žiadateľoch. Tento pojem nadväzuje na zodpovedanie, teda na odpovede. Predpokladám preto, že so zodpovedaním tak súvisí nielen zodpovednosť, ale aj zodpovedateľnosť, teda vytvorenie kontextu, ktorý odpoveď vôbec umožňuje.

V tomto zmysle žiadatelia očakávajú vytvorenie priestoru pre otázky aj odpovede. Migranti (ako aj iné marginalizované skupiny) sú však bežne znevýhodnené tým, že boli socializované v inej kultúre, jazyku, uznávajú iné hodnotové hierarchie a spoločenské pravidlá ako majoritná resp. dominantná spoločnosť a kultúra (viac Tužinská 2009b). Predstavitelia kritickej právnej teórie upozorňujú na túto skutočnosť a na to, ako právo, najmä ak je používané mechanicky, je v kontexte života týchto ľudí vnímané ako nespravodlivosť a nemožnosť integrácie.<sup>5</sup>

Javí sa tak, že rozhodovatelia majú inštitucionálne danú moc nad formou aj obsahom rozhovorov, ale na zodpovednosť sú brání žiadatelia, ktorí sú znevýhodnení iným porozumením formy aj obsahu. Spôsoby, akými sa aktéri vyrovnávajú s týmito výzvami, sú rozmanité.

---

<sup>5</sup> D. Mackovej a Z. Bargerovej ďakujem za poznámku aj za nasledujúci príklad: niektorí sudcovia kritizujú právny formalizmus v rozsudkoch a komentujú dodržanie či rozpor s princípom proporcionality. K „formalizmu“ dochádza v praxi veľmi často, ale nakoľko to nie je podstata práva, aj právnici sú vo vzdelávaní vedení, aby výklad právnej normy neprebíhal iba gramaticky, preto sa v práve hovorí o princípoch, zásadách, či duchu zákona. Z nálezu ústavného súdu vyplýva, že aj na Slovensku je snaha o kontextuálnu judikatúru, viď sp. zn. I. ÚS 243/07: „Vo všeobecnej rovine nemožno presne vyjadriť hierarchiu jednotlivých interpretačných argumentov ani špecifikovať okolnosti, za ktorých má mať jednotlivý argument prednosť pred argumentom iným. Súd musí prihliadať k vzájomným vzťahom jednotlivých do úvahy pripadajúcich argumentov a ich úlohu v konkrétnom prípade vyvážiť s ohľadom na špecifikum danej kauzy, a nie tieto kritériá iba mechanicky aplikovať. Takýto prístup je zároveň prístupom modernej judikatúry, ktorá postupne nahrádza formálne legalistický pohľad na právo pohľadom, ktorým sa sudca usiluje poskytnúť najlepšie vyargumentovanú odpoveď na právne a skutkové otázky, ktoré pred neho strany sporu predložia.“

Napríklad priekopnícka práca sociolingvistky Diany Eades (2010), ktorá je známa fundovanou obranou Aborigénov v kontakte so štátnou správou, poukazuje na dva základné prístupy. Analýzy dát by sa podľa nej dali rozdeliť na tie, (1) ktoré analyzujú spolu s textom aj kontext a tie, (2) ktoré sa zaoberajú predovšetkým textom. Eades (2010) tiež prízvukuje, že formalizmus je v tomto smere rovnako prítomný aj v dielach sociálnych vedcov.

Principiálne blízke delenie uvádza aj lingvistická antropológička Susan U. Philips (1998), ktorá kategorizovala sudcov na (1) orientovaných na proces a (2) orientovaných na zápis. Právny antropológ Anthony Good (2007) opísal analytické nástroje antropológie ako prevažne (1) deskriptívne, a práva ako viac (2) preskriptívne. V rámci tejto interpretácie sa javí, „akoby boli právnici viac orientovaní na pravidlá (*rule-oriented*), kým antropológovia sú priam zviazaní, aby boli orientovaní na vzťahy (*relationally-oriented*)“ (Good 2007: 30). Translatologička Cecilia Wadensjö (1998) konverzačnou analýzou prejavov tlmočníkov poukázala tiež na dva typy tlmočenia: (1) kontextuálne, dialogické, interakcionistické alebo (2) doslovné, monologické. Forezný lingvista John Gibbons (2003) v bežnom prejave zdôraznil (1) voľnosť, kým v jazyku právneho systému (2) presnosť.

Predpokladám tak, že so zásadnými nedorozumeniami, ktoré som pozorovala pri tlmočení cudzincom v štátnej správe, súvisia uvedené prístupy v komunikácii:

**Tabulka 1:** Prehľad rôznych typov tendencií v komunikácii

1	2
kontext	text
proces	zápis
kontextuálne ponímanie	mechanické a legalistické ponímanie
voľnosť	presnosť
interakcionistické	jednosmerné
dialogizmus	monologizmus
responzívne	reaktívne
orientácia na vzťahy	orientácia na pravidlá
opisujúce	predpisujúce
deskriptivita	preskriptivita

Ak by som mala zhrnúť deklarované postoje aktérov z rozhovorov ako aj z národných správ, tak v praxi tlmočenia cudzincom je „v mene kontextu“ zvyčajná odpoveď (v zmysle re-sponse, počúvanie, zodpovedateľnosť), kým „v mene zákona“ je zvyčajná reakcia (v zmysle re-action, čin, zodpovednosť). V pohovoroch na hraniciach, úradoch či súdoch je rozdiel medzi responzívnym a reaktívnym správaním pozorovateľný aj v spôsobe vedenia pohovoru ako takého, niekedy i v kladení otvorených a zatvorených otázok, v opise, či vo vyplnení dotazníka (Tužinská 2010, 2011b).

Zvyčajne preskriptívnosť predurčuje vnímanie správania aj výpovedí cudzincov v prospech udržania systému. Na druhej strane deskriptívnosť umožňuje analýzu správania a výpovedí v kontexte, ktorý zohľadňuje perspektívu všetkých zúčastnených, teda aj cudzincov. Prístupy orientované na regulácie na jednej strane a prístupy orientované na vzťahy na druhej strane sa môžu dostávať do interpretačného konfliktu, ale môžu mu i predísť.



Hoci deskriptívne postupy sú v administratívnom prostredí paušálne kritizované ako neuplatniteľné – niekedy pre nedostatok času, alebo aj pre principiálnu inakosť- aktéri v praxi očakávajú porozumenie a z neho plynúcu spravodlivosť. Aj keď je zrejme, že každý hovori z pozície vlastnej profesie, málokedy sa venuje pozornosť tomu, ako sa spolutvorí a ako v praxi fungujú predstavy, aké je to „byť úradníkom“, „byť sudcom“, „byť žiadateľom“.

Domnievam sa však, že je dôležité, aby sa sociálnovedné poznatky o komunikácii, či dokonca vybrané etnografické techniky interview stali súčasťou praxe úradníka či sudcu. Ako uvidíme v nasledujúcej časti, rozhodovateľ, ktorý integruje sociálnovedné poznatky do svojej praxe, nemusí byť v rozpore s vlastným poslaním.

### Procesne a zápisne orientovaný rozhodovateľ

Rozdielnosti v preskriptívnych a deskriptívnych postupoch, ktoré Philips (1998) ukázala na príklade opisu správania sudcov, aplikujem aj na role rozhodovateľov a tlmočníkov. V jej ponímaní pri „procedure oriented“ ide skôr o súdne konanie vnímané a používané ako prostriedok k rozhodnutiu, a zároveň aj k porozumeniu konkrétneho prípadu. Druhý prístup „record oriented“ (orientácia na zápis) je konanie zamerané skôr na dosiahnutie výsledku, t.j. súdneho rozhodnutia, ku ktorému sudca dospeje formálne správnym, štandardizovaným postupom.

Podobne typológiu praktizovania práva, politiky a kontroly môžeme aplikovať aj na príslušníkov Policajného zboru a úradníkov, ktorí preverovali detaily životov žiadateľov. Podľa Philips (1998) tí, ktorí používajú stratégie zamerané na proces, viac variujú svoj postup od prípadu k prípadu. Veria, že pre efektívnu komunikáciu je potrebné prispôbovať postup „šitý na mieru“.

Naopak, tí, ktorí sú orientovaní na zaznamenávanie, sú presvedčení, že nemusia svoj postup individuálne prispôbovať. Zameriavajú sa predovšetkým na štandardizáciu svojho postupu. Vedia, že nesú spoluzodpovednosť za to, aby obvinenie bolo podchytené dôkladným zápisom, a chcú sa poistiť pred vrátením prípadu dôkladným dodržaním litery zákona (Philips 1998: 49). Preskriptívne interpretácie sú tak vlastné prevažne tým rozhodovateľom, ktorí majú slovami žiadateľky „premeditated talk“, t.j. pred-myslený, pred-písaný prejav, či pred-vyplnený dotazník.

Viacerí žiadatelia sa cítili ponížení, keď v nápovedných alebo zatvorených otázkach necítili „otázku“, ale naopak, potvrdenie niečoho, čo už rozhodovatelia predpokladali (viac pozri Tužinská 2009a, 2010, 2011b). Žiadatelia neraz uvádzali, ako im bolo už z neverbálneho správania zrejme, nakoľko majú priestor vypovedať. Na oboch stranách, ešte pred začatím komunikácie žiadateľa a rozhodovateľa, sa deje stereotypizácia: „Čokoľvek poviem, pozerajú na mňa ako na naničhodného žobráka. Zaobchádzajú s nami výlučne ako s ekonomickými migrantmi. Dostávam nálepku skôr, ako som niečo vyslovil. Mám pocit, že bolo rozhodnuté ešte skôr, ako som vošiel do miestnosti.“<sup>6</sup>

<sup>6</sup> Z rozhovoru žiadateľa a autorky v roku 2014.



Zápisne orientovaní sudcovia podľa Philips (1998) nevidia svoju rolu ako ochrancovia práv jednotlivcov, skôr hľadajú dôkazy o tom, ako iní (právnici, polícia) už informovali jednotlivca o jeho právach. Nepýtajú sa na sociálne zázemie dotknutých osôb, nevenujú rozsiahlu pozornosť vysvetľovaniu a pochopeniu práv vyplývajúcich so zákona. Pridávajú sa predovšetkým vlastnej perspektívy a vlastného štýlu zisťovania. Odvolávajú sa na spis, otázky kladú len na overenie vlastnej sumarizácie. Sudcovia zameraní na zápis kladú neporovnateľne menej otázok, aj to zatvorených, než sudcovia zameraní na proces. Viac používajú individuálne rutiny a majú málo variácií medzi procedurálnymi postupmi (Philips 1998: 77–79).

Predpisujúco sa správali aj viacerí príslušníci Policajného zboru a úradníci: hovorili menej o žiadateľových právach, menej sa pýtali a overovali, či a ako žiadateľ porozumel, aký je jeho/jej pohľad. Legalistické ponímanie je viazané na presnosť, ktorá žiadateľovi prináša pocit odosobnenosti, až neľudskosti, kedy je definovaný ako „číslo spisu“.

Naopak, deskriptívne prístupy sa podľa Philips (1998) v správaní rozhodovateľov prejavujú v tom, že potrebujú mnohé zisťovať. Procesne orientovaní rozhodovatelia majú detailnejšie záznamy, rozhodnutia a rozsudky. Kladú viac otvorených otázok, počúvajú a dostávajú viac odpovedí. Žiadateľov viac zapájajú, čo je pre všetkých jednoznačne náročnejšie, avšak tým si zaisťujú spätnú väzbu a porozumenie prípadu. Majú rovnostárskejší prístup, menej kontrolujúci, svoje postupy viac „šijú na mieru“. Opakovane si overujú, nakoľko prítomní pochopili svoje práva, a zisťujú, z akého sociálneho prostredia pochádza žiadateľ. Sú liberálnejší, osobne sa zasadujú za ochranu práva jednotlivcov ako zástupcovia štátu. Majú neformálnejší štýl, sú menej kontrolujúci, chcú aktívnych účastníkov a sú ochotní obetovať dojem vlastnej kontroly v prospech ochotnej účasti žiadateľa (Philips 1998: 59, 74–79, 112).

Dá sa povedať, že na všetkých úrovniach, od polície, cez úrady až po sudy boli aj takí rozhodovatelia, ktorí sa snažili pochopiť perspektívu inú než svoju vlastnú. Overovali si správnosť vlastnej interpretácie toho, čo počuli, a pomáhali žiadateľovi v uvedomení si ich vlastných formulácií. Na tréningoch aj v objasňovaní prípadov postupovali pružne a sociálnevedné poznatky považovali vo svojej práci za prínosné.

Napríklad na jednom zo seminárov pre príslušníkov Policajného zboru v roku 2014 jedna z účastníkov uviedla, že v zaisťovacom zariadení pre cudzincov pohovor vedie otvoreným a porozumejúcim spôsobom, za čo neraz zožne kritiku kolegov, ale jej skúsenosť ju podporuje v tom, že tento prístup uplatňuje naďalej. Naopak na workshope v roku 2012 na východnej hranici Slovenska sa iná príslušníčka Policajného zboru vyjadrila, že aj by mohli súhlasiť s etnografickými prístupmi v interview s migrantami, ale ich princípy vníma v konflikte s prvoradým cieľom ich služby, pretože „My sme tu predovšetkým preto, aby sme chránili hranicu!“

Ochrana hranice sa tak neraz prenášala do udržiavania odstupe aj v komunikácii. Inými slovami, „keďže formalita navodzuje pocit nadradenosti, ak sú menej formálni, pôsobí to, akoby strácali kontrolu“ (Philips 1998: 121). Predpokladám, že práve domnelá strata kontrolovania rozhodovateľa podnecuje vzájomné počúvanie, porozumenie a plynulejší tok informácií charakteristický aj pre etnografické interview.

Na základe pozorovaní sa tiež domnievam, že v konaní príslušníkov Policajného zboru, tlmočníkov, právnikov i sudcov sa v komunikácii prejavovala ideológia ne/ústretnosti voči

cudzincom, od ktorej sa odvíjali napríklad spôsoby, akými sa žiadateľov pýtali a ako ich odpovede interpretovali. Prejavy ideológie v jazyku priznáva aj Philips (1998): „Je nedorozumením myslieť si, že sudcovia sú neideologickí implementátori práva, ktoré vyrobili iní. To by platilo v prípade, ak by sme za právo považovali len písané právo. Hovorené právo má však život sám o sebe, svoju logiku a princípy, ktoré sú od písaného práva oddelené a nemôžu v ňom byť nájdené“ (Philips 1998: 123).

V tomto zmysle som v porovnávej správe identifikovala, že osoba, ktorá vedie pohovor, robila v niektorých prípadoch zásahy, ktoré sťažovali rozprávanie ako aj kvalifikované tlmočenie: nevysvetlením postupu celého konania cudzincovi, nepripravenosťou na pohovor, preukazovaným odporom voči inakosti, nedôverou voči cudzincom, neúctivou komunikáciou, nepozorným vnímaním, rýchlym vedením interview, kladením zatvorených otázok, častým prerušovaním odpovedí, vlastným preformulovaním výpovede do nedoslovného zápisu, neprítomnosť audiozáznamu, nevydaním kópie zápisnice cudzincom, nedodržívaním profesných štandardov a zákonných postupov, neverbálnymi a verbálnymi prejavmi osobného a inštitucionálneho postoja voči cudzincom. Takéto správanie bolo časté pre zápisne orientovaných rozhodovateľov.

Správanie procesne orientovaného rozhodovateľa bolo tiež v zhode s výsledkami porovnávej správy. Ten si bol vedomý, že na priebeh konania so žiadateľom ako aj na kvalitu tlmočenia má zásadný vplyv: miera vysvetlenia postupu celého konania cudzincovi, miera pripravenosti na pohovor, postoj voči inakosti, miera dôvery medzi komunikujúcimi, miera vzájomného rešpektovania, miera pozornosti počas počúvania, rýchlosť vedenia interview, otvorenosť kladených otázok, frekvencia prerušovania odpovedí, presnosť a vernosť zápisu, prítomnosť audiozáznamu, obdržanie kópie zápisnice cudzincom, miera dodržiavania profesných štandardov, neverbálne a verbálne prejavy osobného a inštitucionálneho postoja voči cudzincom.<sup>7</sup>

Deskriptívne prístupy v tlmočení idú tak ruka v ruke s kontextuálnym ponímaním interpretácie a aplikácie práva, ako aj s vedením rozhodovateľa, ktorý zohľadňuje najmodernejšie poznatky sociálnych vied o ľudskej komunikácii a spôsoboch kladenia otázok v hraničných životných situáciách. Odhliadnuc od toho, či je rozhodovateľ procesne alebo zápisne orientovaný, obaja čelili výzve písomného zachytenia hovoreného slova.

## **Voľnosť a presnosť prejavu, hovorené a písané slovo**

Interakcia písaného a hovoreného jazyka na policajných oddeleniach, na migračných úradoch a na súdoch ústi do právneho prepisu. Je známe, že písanie vo všeobecnosti nie je dobrý nástroj na zaznamenanie reči, lebo editovaním vynechá kontextuálne detaily. Tento konflikt voľnosti a presnosti v prejave musia riešiť všetci aktéri pri každej interakcii, ktorá vyžaduje tvorbu zápisnice. Hovorené slovo sa musí stať písaným a rozhodovatelia ho sumarizujú, ale tým pádom aj menia.

<sup>7</sup> Pre konkrétnejšie príklady pozri (Tužinská 2009a, 2010, 2011b, 2015) a tiež Barsky (2000), Eades (2010), Wadensjö (1998) a Gibbons (2003), pre príklady zo súdneho anglo-hispánskeho prostredia imigrantov pozri Berk-Seligson (2002).

Závažným zistením je fakt, že v skutočnosti sú zápisnice, ktoré sú deklarované ako doslovné zápisy, zmenenou verziou povedaného (Berk-Seligson 2002; Eades 2008, 2010; Gibbons 2003; Good 2007; Maryns 2006). Štylistická zmena výrokov žiadateľov môže meniť aj ich význam, a niekedy až tak, že sa dá súhlasiť s konštatovaním, že „snaha o presnosť spôsobila zahmlenie“ (Gibbons 2003: 73). Počas sumarizácie rozhodovateľa štandardizujú, dekontextualizujú, editujú, pridávajú neosobnú štylizáciu, vynechávajú zápis neverbálneho správania (pohyby tela, smiech, plač), a niekedy aj prejavy, ktoré boli kontextuálne zásadné (napríklad váhanie, mlčanie, spýtavý pohľad). V mnohých prípadoch sa viac ako 70 % interview pri prepisovaní stratí (Gibbons 2003: 31–33).

V praxi som často zaznamenala dekontextualizované sumarizácie, ktoré vskutku viedli k z oboch strán nežiadúcemu neporozumeniu žiadateľov a rozhodovateľov. Ako príklad uvádzam časť prepisu z roku 2007 z Najvyššieho súdu v Bratislave, ktorý vďaka výnimke sudkyne vypočúť si vysvetlenie námietky odporcu napokon skončil v prospech žiadateľa.

Sudkyňa: *Pán navrhovateľ podal odvolanie. Nie je potrebné, aby povedal to, čo pred Krajským súdom a na Migračnom úrade, to máme v spise. Teraz potrebujeme len vedieť, či trvá na podanom odvolaní a či ešte chce niečo dodať. Nech sa páči, môžete ostať sedieť, alebo chce aby sa vyjadrila rovno jeho právna zástupkyňa? Lebo nemusí hovoriť.*

Tlmočník: *On by vám chcel ukázať jeho poranenia, ktoré utrpel.*

Žiadateľ ukazuje.

Sudkyňa: *Máme v spise lekárske správy, ktorými sú tieto poranenia popísané?*

Advokátka: *Áno.*

Tlmočník: *On sa nechce vrátiť do jeho krajiny, lebo by prišiel o život, bol 4 mesiace zadržovaný, v žiadnom prípade sa vrátiť nemôže.*

(...)

Sudkyňa: *Navrhovateľ trvá na svojom odvolaní a udáva, že domov sa nechce vrátiť, lebo tam by mu šlo o život, bol 4 mesiace zadržovaný. Ukazuje hlboké jazvy na ruke aj nohe ako následky spôsobených zranení.*

(Všimnime si, ako sudkyňa sumarizuje. Tlmočník preložil žiadateľovu výpoveď nie že *nechce*, ale *nemôže*, nepovedal *šlo o život*, ale *by prišiel o život*.)

(...) Hovorí zástupca Migračného úradu, sudkyňa diktuje jeho výrok zapisovateľke bez tlmočenia, jej posledná veta je:

Sudkyňa: *Navrhovateľ sa pred odchodom z krajiny zdržiaval na inom mieste, z čoho vyplýva, že nebol vystavený prenasledovaniu.*

Advokátka sa nesúhlasne zhboka nadýchne, že chce niečo povedať.

Sudkyňa: *Repliky nepripúšťame, lebo to by bolo donekonečna, ale môžeme dať výnimku.*

(...) Advokátka vysvetľuje, sudkyňa následne diktuje do zápisnice zásadnú zmenu.

Sudkyňa: *Právna zástupkyňa upresňuje, žiadateľ nebol v inej časti krajiny, ale v inej štvrti, a že sa skrýval. Pán tlmočník uplatnite tlmočné.*

(...) Prítomní sa vzdialili a vrátili do súdnej siene na vypočutie rozsudku.

Sudkyňa: *Súd rozhodnutie odporcu (t.j. Migračný úrad) zrušuje a vec vracia na ďalšie konanie.*

Sudkyňa sa otočí a díva sa do očí zástupcovi z Migračného úradu.

*Vyhodnotili sme danú vec inak, aj sme zohľadnili súčasnú situáciu v krajine. Písomný rozsudok bude doručený, proti nemu opravný prostriedok nie je prípustný. To je všetko, môžete sa vzdialiť.*

V predošlej ukážke zo súdnej siene bolo ukázané, ako „konštrukcie, ktoré vzniknú pri interpretovaní svedectiev, sú často uvedené ako ‚fakty‘ prípadu. Proces, ktorý sa nazýva uplatnenie práva, zahŕňa ‚zapasovanie‘ rekonštruovaných udalostí do právnych predstáv klasifikovaných v legislatíve“ (Gibbons 2003: 149). V tomto zmysle Gibbons upozorňuje, že je pochopiteľné, že „na strane príslušníkov Policajného zboru môžeme sledovať odpor voči hľadaniu pravdy s mnohými odtieňmi, pretože skôr vidia svoju rolu v získavaní dôkazov pre usvedčenie“ (Gibbons 2003: 147). S tým súvisí fakt, že „špeciálna pozornosť je v zákonom venovaná otázke ‚viny‘. To znamená pripisovanie zodpovednosti za udalosti konkrétnym účastníkom. Zodpovednosť za udalosti je ústredným záujmom právneho naratívu“ (Gibbons 2003: 155).

Je tiež pozoruhodné, ako rozdielne môžu aktéri rozumieť kategórii presnosti. Jednoznačnosť a nedvojznačnosť pre rozhodovateľa môže znamenať pre žiadateľa neosobnosť, pretože mechanickosť je súčasťou vyplňania formulárov. Rozhodovatelia musia stlačiť do inej formy presne to, čo žiadatelia podali voľne v inom kontexte. Pre úradnícky záznam preskriptívneho typu je charakteristické, že v zápisoch sú chyby štátneho úradníka opravované, kým žiadateľove chyby sú zaznamenávané, a neskôr argumentačne zdôraznené.

Následne, čo presne znamená presnosť záznamu, môže byť v praxi pre obe strany rozdielnou otázkou. Z týchto dôvodov Gibbons (2003: 110) navrhoval, aby bol k dispozícii nielen etický kódex danej profesie, ale aj kódex pre rozhodovateľov týkajúci sa vedenia interview. Ak takéto pravidlá absentujú, skôr dochádza k vedeniu pohovoru podľa zvykového práva, alebo intuitívne.

Napríklad príslušníci Policajného zboru neinformovali cudzinca vopred, nakoľko detailná má byť ich správa, ani aké typy faktov má obsahovať. V diskusiách uviedli, že prílišným vysvetľovaním by mohli „napovedať“. To, že cudzinec nemal znalosť formátu, považovali za výhodu v dokazovaní ich ne/dôveryhodnosti. Pohovor na hraniciach bol stručný, a teda zjednodušujúci. Migrantom bolo povedané, že neskôr budú môcť rozpovedať svoj príbeh obširnejšie. Z toho vyplýva, že zápisnica o dôvodoch podania žiadosti o azyl bola spravidla neúplná, ale niekedy aj kvôli emocionálnemu stavu cudzinca či absencii kvalifikovaného tlmočenia. Ak bol tlmočník svedkom nepresného záznamu výpovede a snažil sa objasniť význam fráz, bol vo viacerých prípadoch úradníkom zastavený. Problém nastal až v ďalšom konaní: vzhľadom na podmienky zápisu, záznam z hraníc niektorí považovali za zásadný, iní za marginálny, avšak bol pre nich dostatočne relevantný na to, aby faktografický nesúladi s neskorším interview slúžil pre spochybnenie dôveryhodnosti žiadateľa.

Cudzinec mal zo zákona nárok dostať kópiu zápisnice po ukončení interview, a to bez povinnosti písomného zdôvodnenia či ústneho požiadania, bezplatne a bezodkladne. Cudzinci, úradníci aj právnici uvádzali, že nie vždy sa tak stalo, a nie vždy bol k dispozícii kvalifikovaný preklad zápisnice. Presnosť rozhodnutia závisela na presnosti tlmočenia, ale nepresné tlmočenie malo dôsledky pre cudzinca. Ostáva otázkou, do akej miery si príslušníci Policajného zboru, úradníci aj sudcovia boli vedomí dosahu sumarizujúcich zápisnic, v zmysle „co je psáno, to je dáno“.

V prípade, že spôsoby vedenia interview boli medzi príslušníkmi Policajného zboru, úradníkmi aj sudcami prevažne preskriptívne, pre žiadateľov to znamenalo nielen zdĺhavé dokazovanie, ale niekedy aj stratu cti. S chýbajúcim rešpektom voči rôznym kultúrnym

identitám súvisí otázka, či je „úplná rovnosť pred zákonom prakticky dosiahnuteľná a teda, či je politika slepá k odlišnostiam (kultúrne neutrálna) vôbec možná“ (Gallová Kriglerová, Kadlečíková 2009: 20).

## Dialogické a monologické tlmočenie

Tlmočenie predstavuje komplexný problém, ktorý zahŕňa nielen zohľadnenie rozdielov v právnych kultúrach, ale aj inštitucionálne určované štandardy, príslušnosť k sociálnym identitám všetkých aktérov a mnoho iných faktorov. Najprv by som opisala východiskovú situáciu žiadateľov so zreteľom na podmienky tlmočenia.

Tak v krajinách V4 a na Ukrajine ako aj v zahraničí pre nedostatok kvalifikovaných tlmočníkov nebolo zriedkavosťou, že tlmočil jediný dostupný tlmočník. Dôsledky neodborného prekladu ako aj riziko odovzdania informácií tretej osobe znášal žiadateľ. Ak sa tlmočilo cez rodinného príslušníka, iného migranta či úradníka, títo získali prístup k osobným údajom. Cudzinec nemusel mať k takému tlmočníkovi dôveru, a tak výpoveď prinajmenšom nebola celistvá.

Z uvedeného vyplýva, že cudzinec mal opodstatnený strach, ak by sa sťažoval na tlmočníka počas pohovoru. Boli zaznamenané aj prípady, kedy tlmočník zneužil zraniteľnosť migranta, požadoval finančné kompenzácie, udržoval ho v nepravdách či v obchodovaní s ľuďmi. Keď žiadatelia spomínali na prvé stretnutie s tlmočníkom, uviedli, že niekedy tlmočník ich výpoveď považoval za nedôležitú a ich prejav skracoval. Ak aj v ďalšom interview cudzinec uviedol, že došlo k posunom v jeho vlastných údajoch alebo v tlmočení, bolo mimoriadne náročné vykonať nápravu. Dodatočné objasňovanie totiž úrady často interpretovali ako zavádzajúce až kontradikčné vyhlásenie. Ak aj cudzinec uviedol, že to, čo je uvedené v zápisnici, nepovedal, neexistoval o významovom posune dôkaz. Podobne tlmočníci uviedli, že žiadatelia mohli skresľovať ich prácu zo špekulatívnych dôvodov. K vyjasneniu výpovede aktéra dospeli obvykle až na Najvyššom súde.

Niet divu, že sťažnosti voči nesprávnemu tlmočeniu neboli úradne zaznamenávané, pretože (a) cudzinci nechceli oslabovať už i tak vlastnú znevýhodnenú pozíciu, (b) cudzinci a tlmočníci mohli byť krajanmi, (c) prípadné chyby vo vedení a tlmočení interview boli pre absenciu audiozáznamu nedokázateľné. Podpisom každej strany zápisnice cudzinec vyjadril súhlas s jej znením, aj keď mohol mať o presnosti tlmočenia pochybnosť. Navyše, zápisnica bola v štátnom jazyku a cudzinec niekedy neobdržal jej kópiu napriek zákonnému nároku.

Žiadatelia tiež uvádzali, že v niektorých prípadoch nemali spätný preklad znenia zápisnice, alebo bol zostručnený. V prípade prítomnosti právneho zástupcu (ak ho žiadateľ kontaktoval) bolo tlmočenie dôkladnejšie, čím sa zaistila dôkladnosť spätného tlmočenia zápisnice a tým aj možná oprava. Aj preto žiadatelia aj niektorí tlmočníci navrhovali, aby aspoň v prípade neprítomnosti právneho zástupcu mali audiozáznam, ktorý by umožnil spätné zhodnotenie námietok voči tlmočeniu.

Okrem uvedeného, podľa údajov od žiadateľov, ako aj rozhodovateľov a právnikov, neprofesionálny tlmočník niekedy preberal funkcie: (1) rozhodovateľa, rozhodujúce o opodstatnenosti údajov; (2) právnik, poskytujúce právne rady cudzincom, ako ne/žiadať o azyl;

(3) príslušníka Policajného zboru, ponúkajúc pomoc s prepustením či vybavením dokladov; (4) sociálneho pracovníka, vyjadrujúc sa k jeho integrácii; (5) psychológa, vedúc terapeutický rozhovor; (6) experta na krajinu pôvodu, porovnávajúc údaje z krajiny pôvodu, či vyjadrujúc sa k pravosti etnických a kultúrnych prejavov, a tým k dôveryhodnosti cudzinca.

Je potrebné podotknúť, že tlmočník sa niekedy staval do uvedených pozícií bez toho, aby mu inštitúcia zamedzila v takomto konaní.

Na tomto mieste by som upriamila pozornosť na situácie, v ktorých rozhodovateľ neponechal priestor na interpretáciu ani žiadateľovi, ani tlmočníkovi. Príklad pochádza z pozorovania z Krajského súdu Bratislava I z roku 2007, keď rozhodovateľ vopred upozornil prítomných, že on vyberie, čo bude hodné zápisu, a teda aj pretlmočené.

Sudca: *„Budete tlmočiť to, čo vám poviem, aby ste tlmočili. Nie je potrebné tlmočiť všetko, nakoľko je prítomný právny zástupca. On (žiadateľ) musí požiadať o dovoľenie, ak chce niečo povedať súdu a pri tom musí stáť.“*

Napriek povedanému, tlmočička, jedna z mála, ktorá tlmočila tzv. šušotážou, začala tlmočiť simultánne do ucha žiadateľa, a vzápätí bola sudcom opätovne upozornená.

Sudca: *„Netlmočte, vyrušuje ma to. Pani magistra, veci, ktoré uzná za vhodné súd, tie budú pretlmočené.“*

Želanie rozhodovateľov zjednodušať si komplikovanú situáciu je v zhode s rozšíreným stereotypom tlmočníka, ktorý motívy a stratégie podáva výlučne z pohľadu hovoriaceho, akoby v sociálnom vákuu. Wadensjö (1998) tak opisuje monologický model sprostredkovateľa, kde je rola tlmočníka ako goffmanovská *non-person*: tlmočník je ako nestranný katalyzátor, médium prenosu, žiadna tretia strana. V tomto zmysle sa normy tlmočenia berú ako samozrejmosť miesto toho, aby boli problematizované, lebo normatívne myslenie pokladá za monologické. Všima si tiež otázky preložiteľnosti v dvoch rozličných kontextoch: tlmočenie ako kontrola alebo tlmočenie ako služba. Wadensjö (1998) ďalej tvrdí, že tlmočníci majú dilemy z týchto protirečivých požiadaviek a očakávaní. „Právna zodpovednosť tlmočníkov predpokladá textový model reči. Súdni prekladatelia majú len prekladať, doslovne prekladať a neinterpretovať. Táto predstava je však v rozpore so súčasnými poznatkami o jazyku a komunikácii“ (Wadensjö 1998: 45).

V prípade, že tlmočníci prekladajú v tomto textovom modeli, poslucháči prichádzajú o možnosť vnímania jazykových variácií. Podľa Gibbonsa (2003) sú variácie spájané s rôznymi geografickými regiónmi (dialekt), socioekonomickým statusom (sociolekt) a rôznym kontextuálnym použitím jazyka (register) (Gibbons 2003: 305). Podstatné však je, že prínos prekladov medzi dialektami, sociolektami a registrami zväčša rozhodovatelia nepovažovali za signifikantný.

Kvôli nepriznaniu vplyvu dialektov, sociolektov a registrov som zaznamenala významové posuny, najmä počas diktovania zápisnice. Rozhodovatelia vykonávali zmeny: (a) z prvej na tretiu osobu, (b) z trpného na činný rod a naopak, (c) rôznych gramatických časov, ktoré menia význam viet, (d) vo výrazovosti, (e) v lexike, gramatike, diskurze a tiež vynechali záznam o prebiehajúcej neverbálnej komunikácii.



Týmito spôsobmi sa autorstvo žiadateľa strácalo nielen v tlmočení, ale hlavne pri zápise z pohovoru, ktoré bolo obvykle zvláštnou zmesou toho, čo žiadateľ povedal, tlmočník pretlmočil a rozhodovateľ zosumarizoval.

Stret dvoch registrov, akými je „každodenný konverzačný jazyk, neformálny, nešpecializovaný, s malými mocenskými rozdielmi a na druhej strane je dekontextualizovaný, formálny, špecializovaný a mocou zaťažovaný jazyk legálneho systému“ (Gibbons 2003: 128), nie je ľahké preklenúť. Aj z týchto dôvodov zmena registra bola častá, ako uvidíme v nasledujúcom výroku sudcu, ktorý z hovorovej reči žiadateľa vyabstrahoval zmysel a nadiktoval ho do zápisnice jazykovým registrom práva.

Sudca: *„Pojednávanie číslo 2 NRSR. Prítomní tlmočník, žiadateľ o azyl, migračný úrad, vymenoval členov senátu. Súd sa oboznámil so spisom, rozhodnutím Krajského súdu, ktorý napadnuté rozhodnutie odporcu potvrdil, neudelený azyl, ani zákaz vyhostenia do A., žiadateľ nebol väznený... súd dospel k názoru, že nebola preukázaná opodstatnenosť obáv žiadateľa. Neexistujú dôvody, ktoré by bránili slobode pohybu v A. Proti uvedenému rozsudku navrhovateľ podal opravný prostriedok. Uvedol, že so skutkovými a právnymi zisteniami odporcu nesúhlasí a že svojou výpoveďou dostatočne zdôvodnil opodstatnené obavy, že situácia je zložitá, základné práva a súdnictvo je neefektívne, je tam zastrašovanie, nefunguje vo vidieckych oblastiach, že sa odporca nazdával, že by mu hrozilo väzenie, v krajine pretrvávajú útoky zo strany nevládných militantných skupín, preto sa do A. nemôže vrátiť.“*

Sudca voči tlmočníkovi: *„Takže keby ste mohli preložiť, že som oboznámil spisový materiál, či trvá na tom.“ (...)*

Žiadateľ voči tlmočníkovi: *„Dobre vieme, že bezpečnostná situácia v A. je horšia než lepšia. Minulý týždeň bolo 15 trestov smrti. Ani nemáme občiansku bezpečnosť. Nie je situácia, aby som tam mohol kľudným spôsobom žiť.“*

Sudca voči zapisovateľke: *„V plnom rozsahu sa pridržiavam opravného prostriedku proti rozhodnutiu KS v BA. Poukazujem na dôvody, ktoré som podrobne uviedol vo svojom písomnom podaní. Žiadam, aby súd zmenil tak, že zruší rozhodnutie MU z 1.9. MU/999/POŽ 2006 v časti o neudelení azylu a vec mu vráti na ďalšie konanie. Poukazujem na to, že bezpečnostná situácia v krajine sa naďalej zhoršuje.“*

Sudca voči žiadateľovi: *„Koho to tam zastrelili? A kvôli čomu to bolo?“*

Fakt, že žiadateľov príbeh ostáva väčšinou nevypočutý, analyzovala aj právna antropologička Katrijn Maryns (2006) počas komunikácie na azylových súdoch v Belgicku: „Prejav je zásadný nástroj zdôvodnenia žiadosti. Prejav žiadateľa o azyl je však konfrontovaný s ideológiou textuality, ktorá vylučuje podstatnú kontextualizačnú prácu v interakcii a reštrukturuje výpovede do neosobných odborných kategórií spôsobmi, ktoré sú mimo žiadateľovej kontroly. Táto konfrontácia zapríčiňuje, že žiadateľov hlavný nástroj stráca svoj význam“ (Maryns 2006: 341). Na dekontextualizáciu a rekontextualizáciu reči žiadateľov počas byrokratických a právnych úkonov preverovania upozorňuje aj Gibbons (2003) a Eades (2008). Podobne som zaznamenala, že prejavy žiadateľov boli zostručnené, preštylizované, zhodnotené a dekontextualizované natoľko, že žiadateľ niekedy ani nespoznal svoje autorstvo.

V tomto zmysle Wadensjö (1998) uvádza, že si rozhodovatelia nárokujú na jazykovú flexibilitu, ktorú však odopierajú tlmočníkom aj žiadateľom. Podľa nej prevážajúca predstava o tlmočení medzi právnikmi je tzv. „právna fikcia“, akoby tlmočníci mali byť „odtelesnené



mechanické prostriedky“, pričom ich výroky môžu byť tak platné, ako keby to boli „výroky z prvej ruky“. Tlmočnicke vyjasňovanie by bolo „ohrozením právneho systému“, preto tlmočnikom nie je priznaná, ba priam zakázaná možnosť interkultúrneho mediátorstva, aj keď sa jej prakticky nedá vyhnúť (Wadensjö 1998: 74–75).

Celkovo je pre preskriptívny prístup príznačné, že tlmočník je vnímaný ako prekladacie zariadenie, naopak pre deskriptívny prístup je tlmočník pokladaný za kľúčového sprostredkovateľa medzi žiadateľom a inštitúciami (Gibbons 2003). Nakoľko mnoho zamietnutí vznikne práve na základe nejasností či protirečení, by podľa Barskeho (2000) kvalifikovaní tlmočníci mali mať možnosť klásť vhodné doplňujúce otázky. Pre primerané tlmočenie je nedostatočné tlmočiť výroky ako také, naopak, je potrebné výroky zasadiť do širšieho socio-historického rámca (Barsky 2000: 58).

Podobne bola prejavovaná snaha tlmočníkovi priznať rolu medzikultúrneho tlmočenia aj niektorými aktérmi v krajinách V4 a na Ukrajine. V tomto zmysle kvalifikovaní tlmočníci tiež uvádzali potrebu kultúrnej mediácie, ale nakoľko ju zákon nedovoľuje, ich možnosti vysvetľovať kontext bol minimalizovaný. Na druhej strane, vybraní rozhodovatelia namietali riziká udržania hraníc vplyvu tlmočníka. Predpokladám, že chceli predísť neetickému tlmočeniu, ktoré robí nadinterpretatívnu prácu. Podľa Wadensjö však skutočná „dialogická perspektíva pristupuje ku všetkým účastníkom komunikácie v zmysle, že robia interpretatívnu prácu“ (Wadensjö 1998: 282). Rada by som zdôraznila, že akokoľvek rozhodovatelia kontrolujú priebeh interview, v praxi nemôžeme zažiť nič iné ako interakciu, ktorá je konštituovaná prejavmi všetkých zúčastnených aktérov.

## Záver

Cieľom tohto príspevku bolo ukázať, aké prístupy sa uplatňujú v tlmočení cudzincom, ktorí prídu do styku so štátnou správou na hraniciach, na úradoch a na súdoch. Vychádzala som pritom z vlastných pozorovaní týchto interakcií od roku 2005 a z porovnávacej správy „Komunikácia s cudzincami: právne dôsledky tlmočenia. Porovnanie praktík v krajinách V4: v Poľsku, v Maďarsku, v Česku, na Slovensku a na Ukrajine“ z roku 2011. Pri analýze tohto materiálu som uplatnila dve epistemológie: (1) kontextuálne, opisujúce ponímanie vs. (2) formalistické, predpisujúce (Barsky 2000, Gibbons 2003), (1) orientácia na vzťahy vs. (2) orientácia na pravidlá (Good 2007), (1) deskriptívne vs. (2) preskriptívne interpretácie (Good 2007), (1) procesne vs. (2) zápisne orientované rozhodovanie (Philips 1998), (1) dialogizmus vs. (2) monologizmus v tlmočení (Wadensjö 1998).

V tomto zmysle sa rozhodnutia žiadateľov aj rozhodovateľov rôznia v závislosti od kultúrnych presvedčení aj od inštitucionálnej afiliácie. Podobne aj odborné práce v zahraničí (Barsky 2000; Berk-Seligson 2002; Eades 2010; Gibbons 2003; Good 2007; Maryns 2006; Philips 1998; Wadensjö 1998) poukazujú na ideológiu odmietania inakosti a pretrvávajúce mýty o ľudskej komunikácii. Vo viacerých európskych krajinách sa preto rozširujú pravidlá dobrej praxe pre tlmočníkov, úradníkov a sudcov. Odpoveď na potrebu všetkých aktérov ohľadom kvalifikovaného priebehu súdneho, správneho a iného právneho konania a tlmočenia vzniká v spolupráci predstaviteľov štátnej správy a odborníkov z rôznych vedných disciplín.

Je pozoruhodné, ako je v oboch anglických pojmoch *interpreting* a *interpretation*, teda *tlmočenie* aj *výklad*, spoločný základ slova *inter*, teda *medzi*. Obe tieto sesterské slová obsahujú význam otvorenosti voči rôznosti výkladu. Interpretácia, ktorá je reprezentovaním významu, poslucháčovi otvára priestor *medzi*, na pomedzí. V tomto zmysle deskriptívna interpretácia dovoľuje opisnosťou vysvetliť rozdielnosti, ktoré hľadajú *medzikultúrne* objasnenie: tak v tlmočení, vo vedení interview, ako aj v uplatnení práva.

## Literatúra

- Bargerová, Zuzana, Katarína Fajnorová a Alena Chudžíková. 2011. *Stav integrácie cudzincov s doplnkovou ochranou do spoločnosti a návrhy odporúčaní pre tvorcov verejných politík*. Bratislava: Stimul.
- Barsky, Robert F. 2000. *Arguing and Justifying*. Aldershot: Ashgate.
- Bázlik, Miroslav a Teodor Hrehovčík. 2013. *Súdny preklad a tlmočenie*. Bratislava: Iura Edition.
- Berk-Seligson, Susan. 2002. *The Bilingual Courtroom. Court Interpreters in the Judicial Process*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Eades, Diana. 1994. „A Case of communicative clash: Aboriginal English and the legal system.“ Pp. 234–264 in J. Gibbons (ed.). *Language and the Law*. London: Longman.
- Eades, Diana. 2008. *Courtroom Talk and Neocolonial Control*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Eades, Diana. 2010. *Sociolinguistics and the Legal Process*. Bristol: Multilingual Matters.
- Gallová Kriglerová, Elena, Jana Kadlečíková a Jarmila Lajčáková. 2009. *Migranti. Nový pohľad na staré problémy. Multikulturalizmus a kultúrna integrácia migrantov na Slovensku*. Bratislava: Centrum pre výskum etnicity a kultúry.
- Gibbons, John. 2003. *Forensic Linguistics. An introduction to language in the justice system*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Good, Anthony. 2007. *Anthropology and Expertise in the Asylum Courts*. New York: Routledge-Cavendish.
- Good, Anthony. 2008. „Cultural evidence in courts of law.“ *Journ of the Royal Anthropological Institute* 14 (1): 47–60.
- Guldanová, Zuzana et al. 2013. *Kontexty súdneho prekladu a tlmočenia II*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Kadlečíková, Jana, Elena Gallová Kriglerová a Tina Gažovičová. 2011. *Integrácia migrantov na lokálnej úrovni. Výskumné zistenia a odporúčania*. Bratislava: Centrum pre výskum etnicity a kultúry.
- Maryns, Katrijn. 2006. *The Asylum Speaker: Language in the Belgian Asylum Procedure*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Philips, Susan U. 1998. *Ideology in the Language of Judges. How Judges Practise law, politics, and Courtroom Control*. New York: Oxford University Press.
- Štefková, Marketa. 2013. *Právny text v preklade. Translatologické aspekty právnej komunikácie v kombináciách málo rozšírených jazykov*. Bratislava: Iura Edition.
- Tužinská, Helena. 2009a. „Communication in the Asylum Courts: Limits of Inquiry.“ *Slovenský národopis* 57 (5): 560–578.
- Tužinská, Helena. 2009b. „Kultúrna citlivosť.“ Pp. 79–108 in M. Mittelmanová, M. Volanská a H. Tužinská (eds.). *Výbrané práva cudzincov na území SR a kultúrna rozmanitosť. Princíp nenávratenia, zlučenie rodiny a kultúrna citlivosť*. Bratislava: Stimul.

- Tužinská, Helena. 2010. *Otázky opisu a prekladu. Využitie poznatkov antropológie a etnografie vo vedení a tlmočení interview s cudzincami*. Bratislava: Stimul.
- Tužinská, Helena. 2011a. *Questions of Description and Translation. Using Data from Anthropology and Ethnology in the Conduct and Interpretation of Interviews with Immigrants*. Bratislava: Stimul. Cit. 8. prosince 2014 ([http://stella.uniba.sk/texty/HT\\_questions.pdf](http://stella.uniba.sk/texty/HT_questions.pdf)).
- Tužinská, Helena. 2011b. *Komunikácia s cudzincami: právne dôsledky tlmočenia. Porovnanie praktík v krajinách V4: v Poľsku, v Maďarsku, v Česku, na Slovensku a na Ukrajine*. Bratislava: Liga za ľudské práva. Cit. 8. prosince 2014 (<https://uniba.academia.edu/HelenaTužinská/Reports>).
- Tužinská, Helena. 2015. „Sociolekt, migranti a tlmočenie: interakcia v štátnom sektore.“ Pp. 241–256 in J. Wachtarczyková, L. Satinská a S. Ondrejovič (eds.). *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch, Sociolinguistica Slovaca 8*. Bratislava: SAV.
- Wadensjö, Cecilia. 1998. *Interpreting as Interaction*. London: Longman.

## PodĎakovanie

Ďakujem za rozhovory žiadateľom, rozhodovateľom, tlmočníkom, ako aj za pripomienkovanie textu Zuzane Bargerovej, Zuzane Búrikovej, Táni Bužekovej, Darine Mackovej, Miroslave Mittellmannovej a anonymným recenzentom.

## Autorka

*Helena Tužinská* prednáša na Katedre etnológie a muzeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Spolupracuje s Ligou za ľudské práva a s Nadáciou Milana Šimečku. Zaoberá sa uplatňovaním antropológických poznatkov, interkultúrnou komunikáciou a inkluzívnym vzdelávaním.

Kontakt: [helena.tuzinska@gmail.com](mailto:helena.tuzinska@gmail.com)